ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՍԱՀԱԿՅԱՆ ԻՇԽԱՆ ԱՐՄԵՆԻ

ՏՈՒՐԻԶՄԻ ՉԱՐԳԱՑՄԱՆ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՆ ԳՅՈՒՂԵՐՈՒՄ

ԻԲ.00.01 - «Սոցիոլոգիական հետազոտությունների մեթոդաբանություն, տեսություններ, սոցիալական տեխնոլոգիաներ և գործընթացներ» մասնագիտությամբ սոցիոլոգիական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ-2026

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Երևանի պետական համալսարանում

Գիտական ղեկավար՝ Փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր **Մկրտիչյան Արթուր Երվանդի**

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝ Սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր **Չասլավսկայա Մարիա Իգորի**

Սոցիոլոգիական գիտությունների թեկնածու **Յարմալոյան Մարինե Սամվելի**

Առաջատար կազմակերպություն՝ **Պ. Ֆ. Լեսգաֆտի անվան ֆիզիկական կուլտուրայի, սպորտի և առողջության ազգային պետական համալսարան (Սանկտ Պետերբուրգ, Ռուսաստանի Դաշնություն)**

Պաշտպանությունը կայանալու է 2026 թվականի դեկտեմբերի 23-ին, ժամը՝ 15:00-ին Երևանի պետական համալսարանում գործող ՀՀ ԲԿԳԿ-ի Փիլիսոփայության և սոցիոլոգիայի 013 մասնագիտական խորհրդի նիստում:

Մասնագիտական խորհրդի հասցեն՝ Աբովյան փ. 52 ա, ք. Երևան, 0025, ՀՀ, ԵՊՀ:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ Երևանի պետական համալսարանի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2026 թվականի նոյեմբերի 18-ին:

Մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար՝
Փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ՝

Ղարագուլյան Արման Լիպարիտի

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Ատենախոսության թեմայի արդիականությունը:

Հայաստանի Հանրապետությունում գյուղական զբոսաշրջության զարգացումը կարևորվում է ոչ միայն որպես տնտեսական գործունեության ուղղություն, այլև որպես գործընթաց, որը կապված է գյուղական համայնքների առօրյա կյանքի հետ: Այցելությունները պահանջարկ են ստեղծում կացարանների, սննդի, զբոսաշրջային ծառայությունների, տեղական արտադրանքի և արհեստների համար, փոխում են բնակիչների և այցելուների միջև փոխհարաբերությունների բնույթը, մշակութային ժառանգության նկատմամբ վերաբերմունքը, ձեռնարկատիրական գործունեության հնարավորությունները և համայնքային կյանքին մասնակցությունը:

Հայաստանի գյուղական բնակավայրերը զգալիորեն տարբերվում են միմյանցից զբոսաշրջային գործունեության մակարդակով՝ որոշներն ունեն հյուրատներ, զբոսաշրջային երթուղիներ և այցելուների համար ծառայություններ, մյուսները զբոսաշրջության ներուժն օգտագործում են միայն մասնակիորեն: Այս տարբերությունները հնարավոր չէ բացատրել միայն տեսարժան վայրերի կամ ենթակառուցվածքների առկայությամբ: Բնակիչների միջև վստահությունը, համագործակցելու պատրաստակամությունը, արտաքին կապերի նկատմամբ բաց լինելը և նոր տեսակի գործունեությամբ զբաղվելու ունակությունը նույնպես կարևոր են:

Հետազոտության արդիականությունը մեծանում է նաև COVID-19 համավարակից հետո զբոսաշրջության վերականգնման հետևանքները գնահատելու անհրաժեշտությամբ: Հյուրանոցների, ոլորտի աշխատակիցների և զբոսաշրջային ձեռնարկությունների եկամուտների աճն ինքնին հիմք չի տալիս գնահատելու, թե որքանով են զբոսաշրջության օգուտները հասանելի լայն շրջանների տեղական բնակչությանը, ուստի ոլորտային ցուցանիշները պետք է լրացվեն սոցիալական հարաբերությունների և բնակչության կարծիքների ուսումնասիրությամբ:

Միևնույն ժամանակ, զբոսաշրջության զարգացումը կարող է ուղեկցվել ոչ միայն դրական, այլև հակասական սոցիալական և մշակութային հետևանքներով՝ տեղական ավանդույթների առևտրայնացում, մշակութային յուրահատկության պահպանման դժվարություններ, զբոսաշրջության եկամուտների անհավասար բաշխում, տարբեր համայնքային խմբերի տարբեր ներգրավվածություն և այլն, ցույց են տալիս, որ զբոսաշրջության ազդեցությունը չի կարող չափվել միայն տնտեսական աճով կամ այցելությունների քանակով: Պետք է գնահատել նաև, թե ինչպես են զբոսաշրջային գործընթացներն ազդում համայնքների միջև հարաբերությունների, սոցիալական հնարավորությունների և տեղական բնակչության կյանքի որակի վրա:

Ատենախոսության արդիականությունը պայմանավորված է այն պայմանների սոցիոլոգիական բացատրության անհրաժեշտությամբ, որոնց դեպքում գյուղական համայնքը կարող է զբաղվել զբոսաշրջային գործունեությամբ և օգտագործել այն սոցիալ-տնտեսական և սոցիալ-մշակութային զարգացման նպատակներով: Այս

համատեքստում անհրաժեշտ է ցույց տալ գյուղական համայնքների սոցիալական բնութագրերի և զբոսաշրջության զարգացման հնարավորությունների միջև կապերը:

Թեմայի տեսական հիմքերը և ուսումնասիրվածության աստիճանը:

Զբոսաշրջության սոցիոլոգիական ուսումնասիրության տեսական հիմքը ձևավորվել է մի շարք գիտական ուղղությունների և հասկացությունների շրջանակներում, որպեսզի զբոսաշրջությունը ոչ միայն տնտեսական գործունեության ոլորտ լինի, այլև բազմաշերտ գործընթաց, որն ազդում է սոցիալական փոխազդեցությունների, մշակութային փոխակերպումների և համայնքային հարաբերությունների վրա:

Դ. Մաքքանելի, Է. Քոհենի, Ջ. Ուրիի, Ն. Գրաբուրնի, Վ. Սմիթի և այլոց աշխատանքները կարևոր են զբոսաշրջության սոցիոլոգիայի զարգացման համար: Դ. Մաքքանելի մոտեցումը (զբոսաշրջության մեջ մշակութային պրակտիկաների իսկության և առևտրայնացման գործընթացի վերաբերյալ) կարևոր տեսական հիմք է տեղական ավանդույթների և մշակութային արժեքների փոփոխությունների ուսումնասիրության համար զբոսաշրջության գործունեության ազդեցության ներքո[1]: Է. Քոհենի աշխատանքները հնարավորություն են տալիս ուսումնասիրել զբոսաշրջիկների և հյուրընկալ բնակչության միջև փոխազդեցության առանձնահատկությունները, ինչպես նաև զբոսաշրջության սոցիալական և մշակութային հետևանքները[2]: Ջ. Ուրիի մոտեցումները կարևոր են զբոսաշրջային փորձի ձևավորման, սպառման մշակույթի և զբոսաշրջային հայացքի ուսումնասիրության տեսանկյունից[3]: Ն. Գրաբուրնի[4] և Վ. Սմիթի[5] հետազոտությունները լրացնում են զբոսաշրջության սոցիոմշակութային և մարդաբանական մեկնաբանությունները:

Գյուղական համայնքների սոցիալական կառուցվածքի և զարգացման ուսումնասիրության տեսական հիմքում հատուկ ուշադրություն է դարձվում Ֆ. Թյոննիսի համայնքային հարաբերությունների հասկացությանը[6], Ռ. Ռեդֆիլդի մոտեցումները ավանդական գյուղական համայնքի նկատմամբ[7], ինչպես նաև Պ. Սորոկինի և Ց. Ցիմերմանի ուսումնասիրություններին՝ գյուղական հասարակության սոցիալական կազմակերպման և գյուղական-քաղաքային հարաբերությունների վերաբերյալ, որոնք տեսական գործիքներ են տրամադրում համայնքային համերաշխության, միջանձնային վստահության, սոցիալական կապերի և ավանդական

[1] **MacCannell, D**. The Tourist: A New Theory of the Leisure Class. New York: Schocken Books, 1976.
[2] **Cohen, E**. "A Phenomenology of Tourist Experiences." Sociology, Vol. 13, No. 2, 1979, pp. 179–201.
[3] **Urry, J., Larsen, J**. The Tourist Gaze 3.0. 3rd ed. London: SAGE Publications, 2011.
[4] **Graburn, N. H. H.** "The Anthropology of Tourism." Annals of Tourism Research, Vol. 10, No. 1, 1983.
[5] **Smith, V. L.** (Ed.). Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism. 2nd ed. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1989.
[6] **Tönnies, F**. Community and Society (Gemeinschaft und Gesellschaft). Translated and edited by C. P. Loomis. East Lansing: Michigan State University Press, 1957.
[7] **Redfield, R**. "The Folk Society." American Journal of Sociology, Vol. 52, No. 4, 1947, pp. 293–308.

սոցիալական հարաբերությունների փոփոխությունների վերլուծության համար զբոսաշրջության զարգացման պայմաններում[8]:

Պ. Բուրդիեի սոցիալական և մշակութային կապիտալի վերաբերյալ գաղափարները նույնպես շատ կարևոր են հետազոտության համար, քանի որ դրանք թույլ են տալիս բացահայտել գյուղական բնակչության միջև տարբերությունները կրթության, լեզվական հմտությունների, մասնագիտական հմտությունների, սոցիալական կապերի և տնտեսական հնարավորությունների առումով[9]: Է. Գոֆմանի սոցիալական փոխազդեցության և ինքնաներկայացման գաղափարները տեղական մշակույթի ներկայացման, զբոսաշրջիկների հետ հաղորդակցության և հյուրընկալ բնակչության սոցիալական դերերի ուսումնասիրության համար արդիական են[10]:

Գյուղական համայնքներում սոցիալական բազմազանության և ներքին տարբերությունների ուսումնասիրության տեսանկյունից Գ. Նյուբիի աշխատանքները նույնպես կարևոր են, քանի որ ուշադրություն է դարձվում սոցիալական խմբերի, գյուղական բնակչության շահերի և հնարավորությունների տարբերակված բնույթին[11]: Այս մոտեցումների համադրությունը կարևոր է բնակչության տարբեր խմբերի զբոսաշրջային գործունեության մեջ ներգրավվածության և զբոսաշրջությունից սոցիալ-տնտեսական օգուտների բաշխման առանձնահատկությունները բացահայտելու համար:

Ժամանակակից գիտական գրականության մեջ գյուղական զբոսաշրջությունը հիմնականում դիտարկվում է որպես գյուղական տարածքների տնտեսական դիվերսիֆիկացման, տեղական ձեռնարկատիրության զարգացման, զբաղվածության ընդլայնման, մշակութային ժառանգության պահպանման և համայնքային մասնակցության հնարավոր գործիք: Միևնույն ժամանակ մատնանշվում են զբոսաշրջության զարգացման հնարավոր բացասական հետևանքները (մշակութային պրակտիկաների առևտրայնացում, սոցիալական անհավասարությունների խորացում, տեղական միջավայրի փոփոխություններ, զբոսաշրջային եկամուտների անհավասար բաշխում):

Չնայած գյուղական զբոսաշրջության տնտեսական և սոցիոմշակութային ազդեցությունների վերաբերյալ բազմաթիվ ուսումնասիրություններին, դեռևս քիչ բան է հայտնի գյուղական համայնքների սոցիալական բնութագրերի, բնակչության մասնակցության և այս գործընթացի սոցիալական արդյունքների միջև կապի մասին: Ատենախոսությունը լրացնում է այս հետազոտական բացը՝ գյուղական զբոսաշրջության զարգացումը սոցիոլոգիական տեսանկյունից ուսումնասիրելով

[8] **Sorokin, P. A., Zimmerman, C. C.** Principles of Rural-Urban Sociology. New York: Henry Holt and Company, 1929.
[9] **Bourdieu, P**. "The Forms of Capital." In: Richardson, J. G. (Ed.). Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. New York: Greenwood Press, 1986, pp. 241–258.
[10] **Goffman, E**. The Presentation of Self in Everyday Life. Garden City, New York: Doubleday, 1959.
[11] **Newby, H**. The Sociology of Agriculture: Toward a New Rural Sociology. Annual Review of Sociology, Vol. 8, 1982, pp. 67–81.

(գյուղական համայնքների սոցիալական պատրաստվածություն, բնակչության ներգրավվածություն և զբոսաշրջության սոցիալական հետևանքներ):

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները:

Հետազոտության նպատակն է Հայաստանի գյուղական համայնքներում զբոսաշրջության զարգացման սոցիալական ասպեկտների համակարգային գնահատումը և գյուղական զբոսաշրջության զարգացման սոցիալական, կազմակերպատնտեսական և ինստիտուցիոնալ պայմանները հաշվի առնող տեսական և մեթոդաբանական դրույթների մշակումը:

Նպատակին հասնելու համար առաջադրվել են հետևյալ խնդիրները՝

1. Դիտարկել զբոսաշրջության և գյուղական համայնքների ուսումնասիրության սոցիոլոգիական մոտեցումները:
2. Վերլուծել Հայաստանի մարզերում զբոսաշրջային ակտիվության, հյուրանոցային ենթակառուցվածքների, զբաղվածության և հյուրանոցային ոլորտի եկամուտների դինամիկան:
3. Բացահայտել զբոսաշրջության զարգացման տարածքային տարբերությունները և գյուղական բնակիչների՝ զբոսաշրջային գործունեությանը մասնակցության առանձնահատկությունները:
4. Ուսումնասիրել զբոսաշրջության հետ կապված սոցիալական և մշակութային փոփոխությունները, այդ թվում՝ հասարակական ակտիվությունը, ձեռնարկատիրությունը, այցելուների հետ փոխգործակցությունը և տեղական ավանդույթների նկատմամբ վերաբերմունքը:
5. Բացահայտել զբոսաշրջային գործունեության մեջ բնակիչների ներգրավման սոցիալական պայմաններն ու սահմանափակումները:
6. Համեմատել զբոսաշրջային առումով ակտիվ և զբոսաշրջության մեջ սահմանափակ չափով ներգրավված գյուղական համայնքները:

Ատենախոսության հետազոտության օբյեկտը և առարկան:

Հետազոտության օբյեկտը Հայաստանի Հանրապետության գյուղական համայնքներն են՝ որպես սոցիալական, մշակութային և տնտեսական համակարգեր, որոնք կրում են զբոսաշրջային գործունեության ազդեցությունը:

Հետազոտության առարկան Հայաստանի գյուղական համայնքներում զբոսաշրջության զարգացման հետ կապված փոփոխությունների սոցիալական ասպեկտներն են՝ ներառյալ զբաղվածությունը, ձեռնարկատիրական և հասարակական ակտիվությունը, բնակիչների և զբոսաշրջիկների փոխգործակցությունը, մշակութային պրակտիկաները, տեղական ինքնությունը և զբոսաշրջային գործունեությանը բնակչության մասնակցության հնարավորությունները:

Հետազոտության վարկածը:

Որքան բարձր է համայնքի սոցիալական պատրաստվածության մակարդակը, այնքան ավելի մեծ են զբոսաշրջության գործունեության մեջ ներգրավվելու և զբոսաշրջությունը որպես սոցիալ-տնտեսական ու սոցիալ-մշակութային զարգացման ռեսուրս օգտագործելու նրա հնարավորությունները:

Հետազոտության մեթոդաբանական հիմքերը:

Զբոսաշրջության սոցիոլոգիայի, գյուղական համայնքների սոցիոլոգիայի, սոցիալական փոխազդեցության, սոցիալական և մշակութային կապիտալի և սոցիալ-մշակութային փոփոխությունների տեսական մոտեցումներն օգտագործվել են որպես մեթոդաբանական հիմք հետազոտության համար, որը հնարավորություն է տվել դիտարկել գյուղական զբոսաշրջությունը ոչ միայն որպես տնտեսական գործունեություն, այլ նաև որպես գործընթաց, որն ազդում է սոցիալական հարաբերությունների, համայնքային կյանքի, մշակութային պրակտիկաների և տեղական բնակչության սոցիալական դիրքերի վրա:

Հետազոտության տեսական և մեթոդաբանական շրջանակի ձևավորմանը ազդել են Ֆ. Թյոննիսի համայնքային հարաբերությունները, Ռ. Ռեդֆիլդի ավանդական գյուղական համայնքը, Պ. Սորոկինի և Ց. Ցիմերմանի գյուղական և քաղաքային հասարակությունների փոխհարաբերությունները, Դ. Մաքքանելի զբոսաշրջության համատեքստում մշակութային իսկության ներկայացման, Պ. Բուրդյոյի սոցիալական և մշակութային կապիտալը, ինչպես նաև Գ. Նյուբիի մոտեցումները գյուղական համայնքների սոցիալական կառուցվածքի և բազմազանության վերաբերյալ:

Այս տեսական հասկացությունների համադրությունը թույլ տվեց մեզ սահմանել հետազոտության հիմնական վերլուծական ուղղությունները (համայնքային հարաբերություններ և միջանձնային վստահություն, բնակչության սոցիալական ներգրավվածություն, մշակութային ճանաչելիություն, ձեռնարկատիրական նախաձեռնություն, ինչպես նաև արտաքին սոցիալական միջավայրի հետ փոխազդեցություն) գյուղական զբոսաշրջության զարգացման մեջ: Միևնույն ժամանակ սոցիալական և մշակութային կապիտալի մոտեցումներն օգտագործվել են որպես հիմք գյուղական բնակչության տարբեր խմբերի զբոսաշրջային գործունեության մասնակցության հնարավորությունների, ռեսուրսների և պայմանների ուսումնասիրության համար:

Այս տեսական առաջարկությունները եղել են խնդրի կոնցեպտուալ սահմանման, հիմնական հետազոտական հարցերի ձևակերպման և ուսումնասիրվող երևույթների վերլուծության համապատասխան շրջանակի մշակման հիմքը: Դրանց միջոցով որոշվել են գյուղական համայնքի սոցիալական պատրաստվածության բովանդակային բաղադրիչները և ձևավորվել է գյուղական զբոսաշրջության զարգացման սոցիալական պայմանների, բնակչության ներգրավվածության և առաջացող սոցիալ-մշակութային փոփոխությունների ուսումնասիրության հեռանկարը:

Գիտական նորույթը:

1. Մշակվել և կանոնակարգվել է գյուղական համայնքի՝ զբոսաշրջության զարգացման սոցիալական պատրաստվածության հայեցակարգը, որը ներառում է միջանձնային վստահությունը, համայնքային կյանքում ներգրավվածությունը, մշակութային ճանաչելիությունը, ձեռնարկատիրական նախաձեռնողականությունը և արտաքին սոցիալական միջավայրի հետ փոխգործակցության պատրաստակամությունը:
2. Էմպիրիկ նյութի հիման վրա առանձնացվել են գյուղական զբոսաշրջության հետ կապված սոցիալական և մշակութային փոփոխությունների հիմնական ուղղությունները՝ փոխգործակցությունների ընդլայնում, ձեռնարկատիրական և հասարակական ակտիվության զարգացում, մշակութային պրակտիկաների փոփոխություն և տեղական ինքնության արդիականացում:
3. Ցույց է տրվել, որ զբոսաշրջային ակտիվության և ենթակառուցվածքների աճն ինքնաբերաբար չի ապահովում տեղի բնակչության սոցիալական վիճակի համապատասխան բարելավում: Էական նշանակություն ունեն զբոսաշրջային հնարավորությունների հասանելիությունը և բնակիչների ներգրավվածությունը զբոսաշրջային գործունեության մեջ:
4. Համակարգվել են գյուղական զբոսաշրջության զարգացման սոցիալական ազդեցություններն ու ռիսկերը, այդ թվում՝ բնակիչների ներգրավվածության անհավասարությունը, մշակութային պրակտիկաների առևտրայնացումը, մասնագիտական և լեզվական կարողությունների անբավարար մակարդակը, ինչպես նաև զբոսաշրջային հնարավորություններից օգտվելու անհավասար պայմանները:

Պաշտպանության ներկայացվող հիմնական դրույթները:

1. Գյուղական զբոսաշրջությունը նպատակահարմար է դիտարկել որպես սոցիալական փոխակերպումների գործընթաց, որի շրջանակում փոխվում են գյուղական համայնքների սոցիալ-տնտեսական կառուցվածքը, զբաղվածության ձևերը, ձեռնարկատիրական գործունեությունը, հասարակական հարաբերությունները և մշակութային պրակտիկաները:
2. Գյուղական համայնքի՝ զբոսաշրջության զարգացման սոցիալական պատրաստվածությունը հանդես է գալիս որպես զբոսաշրջության ներուժի իրացման և բնակչության ներգրավվածության կարևոր պայման: Այն ձևավորվում է միջանձնային վստահության, համայնքային կյանքում բնակիչների ներգրավվածության, մշակութային ճանաչելիության, ձեռնարկատիրական նախաձեռնողականության և արտաքին սոցիալական միջավայրի հետ փոխգործակցության պատրաստակամության փոխկապակցված բաղադրիչներով:
3. Համայնքի սոցիալական կապիտալը զբոսաշրջության զարգացման գործընթացում հանդես է գալիս որպես համագործակցության և կոլեկտիվ

նախաձեռնությունների ձևավորման կարևոր պայման, մինչդեռ զբոսաշրջային գործունեությունն իր հերթին կարող է նպաստել սոցիալական կապերի ընդլայնմանը, բնակիչների հասարակական ակտիվության և փոխադարձ վստահության ամրապնդմանը:

4. Գյուղական զբոսաշրջության տնտեսական աճն ինքնաբերաբար չի հանգեցնում տեղական բնակչության սոցիալ-տնտեսական վիճակի բարելավման: Զբոսաշրջության սոցիալական արդյունքները պայմանավորված են բնակիչների ներգրավվածությամբ, մարդկային կապիտալով, տնտեսական հնարավորությունների հասանելիությամբ և զբոսաշրջային եկամուտների բաշխման առանձնահատկություններով:
5. Գյուղական զբոսաշրջության զարգացման կարևոր սահմանափակումներից է մարդկային կապիտալի անբավարարությունը, մասնավորապես՝ մասնագիտական պատրաստվածության, օտար լեզուների իմացության, ձեռնարկատիրական գիտելիքների և թվային հմտությունների պակասը, որոնք սահմանափակում են բնակիչների մասնակցությունը զբոսաշրջային գործունեությանը և դրա հնարավորություններից օգտվելու կարողությունը:
6. Գյուղական զբոսաշրջության կայուն զարգացումը պահանջում է համայնքակենտրոն մոտեցում, որի շրջանակում համայնքը դիտարկվում է ոչ թե որպես զբոսաշրջային ազդեցության օբյեկտ, այլ որպես զարգացման լիարժեք սուբյեկտ՝ մասնակցելով որոշումների կայացմանը, տեղական ռեսուրսների օգտագործմանը, զբոսաշրջային արժեքի ձևավորմանը և դրա արդյունքների բաշխմանը:

Ատենախոսության տեսական նշանակությունը:

Հետազոտության տեսական նշանակությունը որոշվում է գյուղական զբոսաշրջության սոցիոլոգիական ուսումնասիրության շրջանակի ընդլայնմամբ՝ զբոսաշրջության զարգացման և գյուղական համայնքների սոցիալական հատկանիշների միջև փոխկապակցվածության ուսումնասիրության միջոցով: Աշխատանքում գյուղական զբոսաշրջությունը հասկացվում է որպես սոցիալական գործընթաց, որն ազդում է ոչ միայն տնտեսական գործունեության և զբաղվածության վրա, այլև համայնքային հարաբերությունների, մշակութային պրակտիկաների և բնակչության սոցիալական մասնակցության վրա:

Զբոսաշրջային ակտիվության տարբեր մակարդակներ ունեցող գյուղական համայնքների համեմատական ուսումնասիրությունը թույլ է տվել բացահայտել նրանց սոցիալական հատկանիշների և զբոսաշրջային գործունեությանը մասնակցության հնարավորությունների միջև տարբերություններն ու կապերը: Ստացված արդյունքները ցույց են տալիս, որ զբոսաշրջային ներուժի իրականացումը պայմանավորված է ոչ միայն տարածքի ռեսուրսներով և ենթակառուցվածքներով, այլև համայնքային հարաբերություններով, բնակչության նախաձեռնությամբ և արտաքին սոցիալական միջավայրի հետ փոխգործակցության հնարավորություններով:

Հետազոտության տեսական նշանակությունը արտահայտվում է նաև զբոսաշրջության սոցիալական արդյունքների և բաշխման առանձնահատկությունների բացահայտմամբ (ենթակառուցվածքների ընդլայնումը, տնտեսական ցուցանիշների աճն ավտոմատ կերպով չեն հանգեցնում բնակչության տարբեր խմբերի համար զբոսաշրջությունից ստացվող օգուտների հավասար հասանելիությանը): Միևնույն ժամանակ զբոսաշրջության զարգացումը կարող է ուղեկցվել ինչպես մշակութային փոխանակմամբ և տեղական ժառանգության նկատմամբ հետաքրքրության աճով, այնպես էլ ավանդույթների առևտրայնացմամբ և համայնքային հարաբերությունների փոփոխություններով:

Ատենախոսության գործնական նշանակությունը:

Հետազոտության գործնական նշանակությունը կայանում է նրանում, որ այն կարող է օգտագործվել Հայաստանի Հանրապետության գյուղական համայնքներում զբոսաշրջության զարգացման ծրագրերի մշակման, իրականացման և բարելավման համար: Սոցիալական պատրաստվածության հինգ բաղադրիչները կարող են լինել վերլուծական հիմք համայնքային մակարդակի բնակչության ներգրավման հնարավորությունների գնահատման և զբոսաշրջային գործունեությանը մասնակցությունը սահմանափակող գործոնների համար:

Հետազոտության արդյունքները կարող են օգտագործվել զբոսաշրջային նախաձեռնությունների պլանավորման մեջ՝ հաշվի առնելով տեղական բնակչության շահերը, կարիքները և սպասումները, խրախուսել բնակիչների մասնակցությունը համայնքային քննարկումներին և որոշումների կայացման գործընթացներին, մշակել միջոցառումներ, որոնք ուղղված են զբոսաշրջությունից ստացվող տնտեսական և սոցիալական օգուտների ավելի լայն բաշխմանը:

Դրանք կարող են օգտագործվել որպես ծրագրերի հիմք, որոնք ընդլայնում են գյուղական բնակչության տարբեր խմբերի (մասնագիտական պատրաստվածություն, օտար լեզուների ուսուցում, ձեռնարկատիրության զարգացում) ներգրավվածությանը: Գործնական կիրառումներ կարող են գտնվել տեղական արտադրանքի զարգացման, արհեստների, հյուրատների և գաստրոնոմիական ծառայությունների նախաձեռնություններում:

Հետազոտության արդյունքները կարող են օգտագործվել հարևան գյուղական համայնքների միջև համագործակցության ընդլայնման, բնական, պատմամշակութային և մարդկային ռեսուրսների համատեղ օգտագործման, ինչպես նաև լրացուցիչ զբոսաշրջային առաջարկների ձևավորման համար: Դրանք կարող են հաշվի առնվել համայնքային և տարածաշրջանային զարգացման ծրագրերում՝ զբոսաշրջային ռեսուրսների օգտագործումը զբաղվածության խնդիրների, ձեռնարկատիրական հնարավորությունների, մշակութային ժառանգության պահպանման հետ կապելով:

Բացի այդ, հետազոտության եզրակացությունները կարող են օգտագործվել զբոսաշրջության զարգացման սոցիալական հետևանքների գնահատման և դրանց կանխարգելման միջոցառումների մշակման համար (ավանդույթների առևտրայնացում,

զբոսաշրջությունից ստացվող եկամուտների անհավասար բաշխում, բնակչության տարբեր խմբերի մասնակցության հնարավորություններ):

Հետազոտության արդյունքներն ու առաջարկությունները կարող են օգտագործվել տեղական ինքնակառավարման մարմինների, պետական և մասնավոր կազմակերպությունների կողմից զբոսաշրջության ոլորտում, ինչպես նաև գյուղական տարածքներում սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրեր իրականացնող կառույցների կողմից:

Հետազոտական արդյունքների փորձարկումը:

Ուսումնասիրության հիմնական դրույթները արտացոլված են հեղինակի տասը գիտական հրապարակումներում, այդ թվում՝ համատեղ աշխատանքներում: Ատենախոսության մեջ ներկայացված դրույթները ներկայացվել են տարբեր գիտաժողովներում:

- «Государство будущего: актуальные проблемы социально-экономического и политико-правового развития» V-я международная научно-практическая конференция, посвящённая 75-летию Победы в Великой Отечественной войне. Уфимский государственный нефтяной технический университет, г. Уфа, Россия, 2020 г., 21 мая.
- «Туризм и образовательные технологии в цифровой экономике» VI-я международная научно-практическая конференция. Санкт-Петербургский государственный экономический университет, г. Санкт-Петербург, Россия, 2021 г., 25-26 ноября.
- «Социально-политические коммуникации в современном обществе» международный форум. Пятигорский государственный университет, г. Пятигорск, Россия, 2023 г., 9-10 ноября.
- «Инновационные технологии, новые подходы и устойчивые решения в социальных и гуманитарных науках» (DTAS 2024) международная научно-практическая конференция, 2024 г., 21-22 мая.
- «Ժողովրդավարության ճոճանակը. ինքնության ճգնաժամ և արժեքների փոխակերպում» միջազգային գիտաժողով: Երևանի պետական համալսարան, սոցիոլոգիայի ֆակուլտետ, 2024 թ. նոյեմբերի 12-13:
- ԳՊՀ ուսանողական միջազգային գիտաժողով: Գավառի պետական համալսարան, 2025 թ. ապրիլի 4:
- XIX Международная годичная научная конференция Российско-Армянского университета. Российско-Армянский университет, 2025 г., 1 декабря.

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Աշխատանքը բաղկացած է ներածությունից, երկու գլուխներից, որոնցից յուրաքանչյուրը բաղկացած է երեքական ենթագլուխներից, եզրակացությունից և հավելվածից:

Ներածությունում հիմնավորվում է թեմայի արդիականությունը, բնութագրվում է դրա գիտական մշակվածության աստիճանը, սահմանվում են հետազոտության օբյեկտը, առարկան, նպատակը, խնդիրներն ու վարկածը, ներկայացվում են ատենախոսության մեթոդաբանական մոտեցումները, էմպիրիկ հիմքը, գիտական նորույթը և գործնական նշանակությունը:

Առաջին գլուխ. «Գյուղական համայնքներում զբոսաշրջության հետազոտության տեսական և մեթոդաբանական հիմքերը»:

Գլխի առաջին ենթագլխում՝ **«Զբոսաշրջության սոցիոլոգիայի ձևավորումն ու զարգացումը»**, դիտարկվում են զբոսաշրջության սոցիոլոգիայի ձևավորման հիմնական փուլերը և տեսական մոտեցումները: Ցույց է տրվում, թե ինչպես զբոսաշրջության տարածման հետ մեկտեղ հետազոտողների ուշադրությունը տեղափոխվել է տնտեսական և աշխարհագրական խնդիրներից դեպի ճանապարհորդության սոցիալական դրդապատճառների, զբոսաշրջիկների վարքագծի, զբոսաշրջիկների և տեղական բնակչության միջև փոխազդեցության ուսումնասիրությունը (զբոսաշրջությունը դիտարկվում է ո՛չ միայն որպես տնտեսական գործունեություն, այլև որպես սոցիալական փոխազդեցությունների և մշակութային փոփոխությունների գործընթաց):

Մասնավորապես մանրամասն քննարկվում են Դ. Մաքքանելի «բեմադրված իսկականության» գաղափարը, Է. Քոհենի զբոսաշրջիկների տեսակների և զբոսաշրջային փորձի ձևերի տիպաբանությունը, ինչպես նաև Ջ. Ուրիի «զբոսաշրջային հայացքի» տեսությունը: Քննարկվում են նաև Պ. Բուրդյոյի մշակութային կապիտալի, ճաշակի և սոցիալական տարբերակման գաղափարները, Է. Գոֆմանի դրամատուրգիական մոտեցումը ինքնաներկայացման և սոցիալական փոխազդեցության տեսանկյունից, Դ. Բուրստինի զանգվածային զբոսաշրջության և մշակույթի առևտրայնացման քննադատությունը:

Այս մոտեցումների համաձայն զբոսաշրջությունը հասկացվում է որպես բազմակողմանի սոցիալական երևույթ, որը պետք է ուսումնասիրվի հաշվի առնելով զբոսաշրջիկների վարքագիծը և ակնկալիքները, ինչպես նաև հյուրընկալ համայնքների բնութագրերը: Այս առաջարկությունները կիրառվում են գյուղական համայնքներում տեղական մշակույթի ներկայացման, բնակիչների և այցելուների փոխազդեցության, բնակչության մասնակցության սոցիալական պայմանների ուսումնասիրության համար:

Գլխի երկրորդ ենթագլխում՝ **«Զբոսաշրջությունը՝ որպես սոցիալական ինստիտուտ գյուղական համայնքների զարգացման համատեքստում»**, զբոսաշրջությունը դիտարկվում է որպես սոցիալական ինստիտուտ, որի

գործունեությունը հիմնված է մարդկանց, կազմակերպությունների և պետական կառույցների միջև հարաբերությունների, նորմերի և համագործակցության ձևերի վրա: Քննարկվում են զբոսաշրջության հիմնական սոցիալական ֆունկցիաները՝ (ժամանցի և սոցիալական կապերի ընդլայնումից մինչև միջմշակութային հաղորդակցություն, նոր աշխատատեղերի ստեղծում, տեղական ձեռնարկատիրության զարգացում), դիտարկվում են նաև զբոսաշրջության հնարավոր բացասական հետևանքները (մշակութային ժառանգության առևտրայնացումը, տեղական ավանդույթների փոփոխություն, զբոսաշրջությունից եկամուտների անհավասար բաշխում), զբոսաշրջության զարգացումը կարող է նպաստել համայնքի սոցիալ-տնտեսական ակտիվությանը, բայց դրա արդյունքները կախված են նաև բնակիչների մասնակցության հնարավորություններից և տեղական շահերը հաշվի առնելուց:

Գյուղական համայնքը դիտարկվում է որպես համակարգ՝ իր սոցիալական կապերով, արժեքներով, ավանդույթներով և ներքին տարբերություններով: Այս համատեքստում դիտարկվում են տարբեր մոտեցումները (Ֆ. Թյոննիս, Ռ. Ռեդֆիլդ, Պ. Սորոկին, Կ. Ցիմերման և Գ. Նյուբի)՝ որոնք թույլ են տալիս վերլուծել համայնքների հարաբերությունները, գյուղական կյանքի բնութագրերը և բնակչության խմբերի միջև տարբերությունները: Տրվում են նաև գյուղական զբոսաշրջության բնութագրերը՝ որպես գործունեություն, որը հիմնված է տեղական բնական, մշակութային և սոցիալական ռեսուրսների օգտագործման վրա: Զբոսաշրջությունը կարող է ընդլայնել գյուղական համայնքների բնակիչների արտաքին կապերը, ստեղծել համագործակցության նոր ձևեր, բայց միաժամանակ կարող է առաջացնել տարբերություններ այն բնակիչների միջև, ովքեր ներգրավված են զբոսաշրջային գործունեության մեջ և ովքեր ներգրավված չեն:

Ենթագլխում դիտարկվում է նաև զբոսաշրջության զարգացման փորձը գյուղական համայնքներում, համայնքային կազմակերպման ձևերը, բնակիչների մասնակցությունը, տեղական ձեռնարկատիրության հնարավորությունները և մշակութային ժառանգության պահպանման խնդիրները Վրաստանում, Տաջիկստանում և Ղրղզստանում: Միջազգային փորձի համեմատությունը ցույց է տալիս, որ զբոսաշրջության դրական սոցիալական ազդեցությունները կախված են համայնքի ներգրավվածությունից, բնակիչների տնտեսական հնարավորությունների հասանելիությունից (արտասահմանյան փորձը պատրաստի մոդել չէ Հայաստանի համար, բայց համեմատական հիմք, որից կարելի է որոշել մոտեցումները, որոնք համապատասխանում են տեղական պայմաններին):

Գլխի երրորդ ենթագլխում՝ **«Գյուղական զբոսաշրջության ձևավորումն ու զարգացման առանձնահատկությունները Հայաստանի Հանրապետությունում»**, ներկայացված են Հայաստանում զբոսաշրջության ձևավորման պատմական փուլերը (առևտրային և ուխտագնացության ուղիներ, խորհրդային և հետխորհրդային ժամանակաշրջաններ), անկախությունից հետո զբոսաշրջության նոր ձևերը (գյուղական, ագրո, էկոլոգիական և գաստրոնոմիական զբոսաշրջություն, հյուրատներ

և ընտանեկան նախաձեռնություններ, տեղական խոհանոց, արհեստներ, բնական և մշակութային ժառանգության օգտագործում):

Զբոսաշրջության զարգացումը դիտարկվում է գյուղական համայնքների սոցիալական կյանքի փոփոխությունների տեսանկյունից: Քննարկվում են բնակիչների համար նոր աշխատատեղեր, ձեռնարկատիրության զարգացում, զբոսաշրջիկների հետ շփումներ, մշակութային ժառանգության պահպանման և տեղական ինքնության ներկայացման գործընթացներ, բայց նաև հնարավոր խնդիրներ՝ տնտեսական հնարավորությունների անհավասար բաշխում, բնակչության ներգրավվածության պակաս, ավանդույթների առևտրայնացում, բնական միջավայրի վրա աճող ճնշում և այլն: Ենթագլուխը նաև նշում է գյուղական զբոսաշրջության սոցիալական վերլուծության հիմնական ուղղությունները՝ սոցիալական փոխազդեցություն, զբաղվածություն, ձեռնարկատիրություն, համայնքային կյանքին մասնակցություն, մշակութային պրակտիկաներ՝ որպես հետագա էմպիրիկ հետազոտությունների հիմք:

Երկրորդ գլուխ. «Գյուղական զբոսաշրջության զարգացման սոցիալական ասպեկտների և Հայաստանի գյուղական համայնքների վերափոխման վրա դրանց ազդեցության էմպիրիկ հետազոտություն»:

Գլխի առաջին ենթագլխում՝ **«Հայաստանի գյուղական համայնքներում զբոսաշրջության սոցիալական ազդեցության փորձագիտական գնահատումը»**, ներկայացվում են զբոսաշրջության ոլորտի պետական կառավարման մարմնի ներկայացուցիչների, մասնավոր զբոսաշրջային ընկերությունների աշխատակիցների և զբոսավարների հետ անցկացված 15 կիսակառուցվածքային հարցազրույցների արդյունքները: Յուրաքանչյուր խմբից հարցազրույցին մասնակցել է հինգ փորձագետ: Ուսումնասիրվել է զբոսաշրջային կազմակերպությունների համագործակցությունը գյուղական համայնքների հետ, բնակիչների ներգրավվածությունը, ինչպես նաև զբոսաշրջության սոցիալական հետևանքները:

Հարցազրույցները ցույց տվեցին, որ համայնքների հետ համագործակցությունը կարող է ունենալ տարբեր ձևեր՝ պետական ծրագրերից և զբոսաշրջային միավորումներից մինչև մասնավոր ընկերությունների կազմակերպած միջոցառումներ և զբոսավարների ուղղակի շփում բնակիչների հետ: Զբոսաշրջության դրական ազդեցությունները նշվել են որպես զբաղվածության և ձեռնարկատիրական հնարավորությունների ընդլայնում, երիտասարդների արտաքին կապերի և աշխարհայացքի զարգացում, մշակութային ժառանգության նկատմամբ հետաքրքրություն: Նշվել են նաև ավանդույթների կոմերցիալացման ռիսկերը, տեղական միջավայրի ինքնատիպության կորուստը, բնակիչների և զբոսաշրջիկների միջև կոնֆլիկտները:

Զբոսաշրջության զարգացման հիմնական խոչընդոտներն են օտար լեզուների իմացության և մասնագիտական հմտությունների պակասը, ձեռնարկատիրական գիտելիքների պակասը, ենթակառուցվածքային խնդիրները և որոշ բնակիչների անպատրաստակամությունը զբոսաշրջիկներին ընդունելու: Փորձագետները նշում են,

որ այն համայնքներում, որտեղ զբոսաշրջությունը ակտիվ է, զբաղվածության հնարավորությունները, կանանց տնտեսական մասնակցությունը և տեղական նախաձեռնությունների զարգացումը ավելի նկատելի են:

Գլխի երկրորդ ենթագլխում՝ **«Հայաստանի գյուղական բնակիչների ընկալումները զբոսաշրջության վերաբերյալ, համեմատական սոցիոլոգիական վերլուծություն»**, ներկայացվում են Հայաստանի տասը գյուղական բնակավայրերի բնակիչների հետ 50 խորքային կիսակառուցվածքային հարցազրույցների արդյունքները, որոնք նպատակ ունեն պարզելու, թե ինչպես են բնակիչները ընկալում զբոսաշրջության զարգացումը, ինչ հնարավորություններ և մարտահրավերներ են նրանք կապում դրա հետ և ինչ սոցիալական պայմաններ են սահմանափակում նրանց մասնակցությունը զբոսաշրջային գործունեությանը (համեմատության համար ընտրվել են հինգ գյուղեր զբոսաշրջային բարձր ակտիվությամբ՝ Գառնի, Արենի, Ենոքավան, Տաթև և Բյուրական, ինչպես նաև հինգ բնակավայրեր զբոսաշրջային ցածր ակտիվությամբ՝ Մեծավան, Կարենիս, Շնող, Նոր Երզնկա և Նորատուս): Յուրաքանչյուր բնակավայրից հարցազրույց է անցկացվել հինգ բնակչի հետ:

Համեմատական վերլուծությունը հիմնված է գյուղական համայնքի սոցիալական պատրաստվածության հայեցակարգի վրա, որը բաղկացած է հինգ փոխկապակցված բաղադրիչներից (միջանձնային վստահություն, բնակիչների ներգրավվածություն համայնքային կյանքում, մշակույթի ճանաչելիություն, ձեռնարկատիրական նախաձեռնություն, արտաքին սոցիալական միջավայրի հետ փոխգործակցության պատրաստակամություն): Այս հատկանիշների միջոցով ուսումնասիրվել են բնակիչների վերաբերմունքը զբոսաշրջիկների նկատմամբ, այցելուների հետ փոխգործակցության հաճախականությունը, մասնակցությունը հանրային և մշակութային միջոցառումներին, տնտեսական նախաձեռնությունները, օտար լեզուների իմացությունը և միգրացիոն կողմնորոշումները: Նկատի են առնվել նաև բնակիչների անհատական փորձառությունները և համայնքներում առկա սոցիալական տարբերությունները:

Ակտիվ զբոսաշրջություն ունեցող գյուղերում այցելուների հետ փոխգործակցությունը ավելի հաճախ դարձել է առօրյա կյանքի մաս: Այս բնակավայրերի հարցվողները ավելի հաճախ են նշել զբոսաշրջության հետ կապված զբաղվածության և ձեռնարկատիրական հնարավորությունները, ինչպես նաև մշակույթի փոխանակման և նոր հմտությունների ուսուցման փորձառությունները, սակայն միևնույն ժամանակ զբոսաշրջիկների հետ փոխգործակցությունը միշտ չէ, որ հանգեցնում է բոլոր բնակիչների ակտիվ ներգրավմանը: Զբոսաշրջային ցածր ակտիվությամբ գյուղերում նման փոխգործակցությունները հիմնականում սահմանափակ են, և զբոսաշրջության հետ կապված տնտեսական հնարավորությունները ավելի քիչ են արտահայտված:

Համայնքային հարաբերություններին և մշակութային փոփոխություններին հատուկ ուշադրություն է դարձվել: Զբոսաշրջային բարձր ակտիվությամբ գյուղերում հարցվողներն ընդհանուր առմամբ ավելի բարձր են գնահատել միջանձնային

վստահությունը, հարևանների հետ հաղորդակցությունը և համայնքային նախաձեռնությունների մասնակցությունը, երկու խմբերում էլ շեշտվել է տեղական ավանդույթների և մշակութային ժառանգության պահպանումը: Զբոսաշրջիկների հետ փոխգործակցությունը կարող է լինել այն ճանապարհը, որով մշակույթի նոր տարրեր են ներմուծվում տեղական մշակույթում: Ուսումնասիրվել են նաև բնակիչների ձեռնարկատիրական ակտիվության, օտար լեզուների իմացության և միգրացիոն մտադրությունների տարբերությունները: Վերջին երկու փոխհարցումների գնահատման ժամանակ հաշվի ենք առել, որ բնակության վայրի փոփոխման որոշումը կախված է զբոսաշրջության հետ կապված հնարավորություններից, ինչպես նաև ընդհանուր զբաղվածության պայմաններից, ընտանեկան հանգամանքներից և անձնական նախասիրություններից:

Գլխի երրորդ ենթագլխում՝ **«Հայաստանի գյուղական համայնքներում զբոսաշրջության զարգացման սոցիալ-մշակութային և տնտեսական հետևանքները»**, կատարվել է Հայաստանի Հանրապետության մարզերի 2019-2024 թվականների վիճակագրական տվյալների նկարագրական և համեմատական վերլուծություն: Ուսումնասիրվել են հյուրանոցներում տեղավորված զբոսաշրջիկների, հյուրանոցային օբյեկտների քանակի, ոլորտի աշխատակիցների և հյուրանոցային ծառայություններից ստացված եկամուտների փոփոխությունները, ինչպես նաև մարզերի աղքատության ցուցանիշները: Ուսումնասիրության նպատակն է պարզել զբոսաշրջության զարգացման տարածքային առանձնահատկությունները և թե որքանով է հյուրանոցային ոլորտի ընդլայնումը ուղեկցվում մարզերի սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշների փոփոխություններով, ուսումնասիրել զբոսաշրջային ակտիվության անկումը 2020 թվականին COVID-19 համավարակի պատճառով և հետագա վերականգնման գործընթացը:

Վիճակագրության համեմատությունը ցույց է տալիս, որ Հայաստանի մարզերում զբոսաշրջության զարգացումը անհավասար է: Կոտայքի, Տավուշի և Գեղարքունիքի մարզերը ավելի ակտիվ են: Այդ մարզերում ավելի շատ հյուրանոցներ, զբաղվածության և հյուրանոցային ծառայություններից ստացված եկամուտներ կային: 2019 թվականին Կոտայքի մարզում հյուրանոցային ոլորտի եկամուտը կազմել է 3.22 միլիարդ դրամ, իսկ 2024 թվականին՝ 4.96 միլիարդ դրամ: Դրական փոփոխություններ են նկատվել նաև Սյունիքի և Լոռու մարզերում, սակայն Արարատի, Արմավիրի և Արագածոտնի մարզերում հյուրանոցային ոլորտի ցուցանիշները մնացել են ցածր: Որոշ մարզերում հյուրանոցային ենթակառուցվածքների ընդլայնումը չի ուղեկցվել զբոսաշրջիկների հոսքերի աճով:

Վերլուծության առանձին ուղղություն է զբոսաշրջության տնտեսական ցուցանիշների և աղքատության մակարդակի համեմատությունը: Պարզվում է, որ զբոսաշրջային ակտիվության բարձր մակարդակը և հյուրանոցային ոլորտից ստացված եկամուտների աճը ավտոմատ կերպով չեն հանգեցնում բնակչության սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի բարելավմանը: Տավուշի մարզում, չնայած դիտարկվող ժամանակահատվածի, զբոսաշրջային ակտիվությունը աճել է, սակայն աղքատության

ընդհանուր մակարդակը բարձր է: Ուսումնասիրված մարզերից ամենացածր աղքատության մակարդակը ուներ Արագածոտնի մարզը (2024 թվական): Այս համեմատությունները ցույց են տալիս, որ բնակչության բարեկեցությունը կախված է ոչ միայն զբոսաշրջության զարգացման աստիճանից, այլև ավելի լայն սոցիալ-տնտեսական պայմաններից:

Ատենախոսության եզրակացության մեջ ներկայացված են Հայաստանի Հանրապետության գյուղական համայնքներում զբոսաշրջության զարգացման սոցիալական ասպեկտների վերաբերյալ տեսական և էմպիրիկ հետազոտությունների հիմնական արդյունքները: Համառոտ ներկայացված են տեղական բնակիչների մասնակցությունից առաջացող սոցիալական գործոնների դերը, հնարավորություններն ու ռիսկերը: Տրվում են գործնական առաջարկություններ գյուղական համայնքների սոցիալական պատրաստվածության բարձրացման համար:

Գիտական գրականության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ գյուղական զբոսաշրջությունը պետք է դիտարկվի ոչ միայն որպես տնտեսական գործունեության ուղղություն, այլև որպես սոցիալական գործընթաց, որն ազդում է տեղական բնակչության կյանքի բազմաթիվ ոլորտների վրա՝ աշխատանք, սոցիալական փոխազդեցության բնույթ, ձեռնարկատիրական գործունեություն, մշակութային պրակտիկաներ և այլն: Զբոսաշրջային գործունեությունը կարող է դառնալ գյուղական համայնքի սոցիալական միջավայրը փոխակերպող գործոններից մեկը և փոխել նրա փոխազդեցությունը արտաքին աշխարհի հետ:

Հետազոտության արդյունքները հաստատում են այն վարկածը, որ համայնքի սոցիալական պատրաստվածության ավելի բարձր մակարդակը մեծացնում է զբոսաշրջային գործունեությանը մասնակցելու և զբոսաշրջությունը որպես սոցիալ-տնտեսական ու սոցիալ-մշակութային զարգացման ռեսուրս օգտագործելու հնարավորությունները: Այս նպատակով մենք առաջարկեցինք և գործարկեցինք գյուղական համայնքի սոցիալական պատրաստվածությանը նվիրված հայեցակարգ: Այն բաղկացած է հինգ փոխկապակցված բաղադրիչներից՝ միջանձնային վստահություն, բնակիչների ներգրավվածություն համայնքային կյանքում, մշակույթի ճանաչելիություն, ձեռնարկատիրական նախաձեռնություն և արտաքին սոցիալական միջավայրի հետ փոխազդեցության պատրաստակամություն: Այս բաղադրիչները թույլ են տալիս դիտարկել պատրաստվածությունը ոչ միայն նյութական ռեսուրսների և ենթակառուցվածքի տեսանկյունից, այլև տեղական բնակչության ներքին սոցիալական կարողությունների տեսանկյունից:

Տասը գյուղական բնակավայրերի համեմատական ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ համայնքները տարբերվում են զբոսաշրջային գործունեության և դրա հետ կապված սոցիալական պրակտիկաների մեջ բնակիչների ներգրավվածությամբ: Այն վայրերում, որտեղ զբոսաշրջության զարգացումը ավելի ակտիվ է, դիտվում են արտաքին դերակատարների հետ փոխազդեցության տարբեր ձևեր, ինչպես նաև ձեռնարկատիրական նախաձեռնության և զբոսաշրջային գործունեության մասնակցության լրացուցիչ հնարավորություններ: Ստացված դիտարկումները

համահունչ են այն վարկածին, որ համայնքի ավելի բարձր սոցիալական պատրաստվածությունը մեծացնում է նրա հնարավորությունները զբոսաշրջային գործունեությանը մասնակցելու և զբոսաշրջությունը որպես սոցիալ-տնտեսական և սոցիալ-մշակութային զարգացման ռեսուրս օգտագործելու համար:

2019-2024 թվականների տարածաշրջանային վիճակագրական տվյալները հնարավորություն են տվել արձանագրել, որ զբոսաշրջային հոսքերի աճը, հյուրանոցային ենթակառուցվածքի զարգացումը և զբոսաշրջությունից ստացվող եկամուտները միշտ չէ, որ ուղեկցվում են տեղական բնակչության սոցիալ-տնտեսական դիրքի բարելավմամբ: Զբոսաշրջության ընդլայնումը չի նշանակում, որ դրա արդյունքները հասանելի են դառնում հյուրընկալող տարածքների բոլոր բնակիչներին, տեղական բնակչության համար զբոսաշրջային ծառայությունների ստեղծմանը մասնակցելու և գումար վաստակելու:

Հետազոտությունը ցույց է տվել նաև, որ զբոսաշրջության զարգացումը սոցիալական և մշակութային հնարավորություններ է ստեղծում գյուղական համայնքների համար՝ սոցիալական կապերի ընդլայնում, զբաղվածության նոր աղբյուրներ, տեղական ձեռնարկատիրության զարգացում, մշակութային ժառանգության նկատմամբ հետաքրքրություն, տեղական ինքնության ամրապնդում և այլն: Միևնույն ժամանակ զբոսաշրջային գործունեությունը կարող է ուղեկցվել որոշակի ռիսկերով՝ տնտեսական հնարավորությունների անհավասար բաշխում, որոշ մշակութային պրակտիկաների կոմերցիալացում, զբոսաշրջային գործունեության համար անհրաժեշտ մասնագիտական և լեզվական հմտությունների պակաս, զբոսաշրջային գործունեությամբ զբաղվելու համար բավարար ռեսուրսներ չունեցող բնակչության խմբերի մասնակցություն:

Ստացված արդյունքների հիման վրա մշակվել են գործնական առաջարկություններ գյուղական համայնքների սոցիալական պատրաստվածությունը զբոսաշրջության զարգացման համար բարձրացնելու համար: Մասնավորապես, պետք է իրականացնել համայնքների սոցիալական պատրաստվածության նախնական գնահատում, բնակիչները պետք է ներգրավվեն զբոսաշրջային նախաձեռնությունների քննարկման և որոշումների կայացման գործընթացներում, պետք է ընդլայնել բնակչության մասնագիտական և լեզվական ուսուցման հնարավորությունները, պետք է աջակցել կանանց և երիտասարդների ձեռնարկատիրական նախաձեռնություններին: Այս միջոցառումների իրականացումը կհանգեցնի բնակչության ավելի լայն մասնակցությանը զբոսաշրջային գործունեությանը և դրա արդյունքների ավելի արդար բաշխմանը:

Ընդհանուր առմամբ, հետազոտության արդյունքներն ապացուցում են, որ գյուղական համայնքների սոցիալական պատրաստվածությունը զբոսաշրջության զարգացման մեջ ներգրավելու պայմաններից մեկն է: Միևնույն ժամանակ զբոսաշրջությունը չպետք է դիտարկվի որպես գյուղական տարածքների սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծման ունիվերսալ գործիք, այլ որպես ռեսուրս, որի արդյունավետ օգտագործումը մեծապես կախված է համայնքի բնակիչների

ակտիվությունից և զբոսաշրջային գործունեությանը մասնակցելու հնարավորություններից:

Այսպիսով, գյուղական համայնքը պետք է լինի ոչ միայն այն վայրը, որտեղ գտնվում են զբոսաշրջային օբյեկտները և մատուցվում են ծառայությունները, այլև պետք է լինի անկախ մասնակից զբոսաշրջության զարգացման նպատակների, ձևերի և սոցիալական արդյունքների սահմանման գործում: Տեղական բնակչության շահերը, սոցիալական պատրաստվածությունը և մշակութային առանձնահատկությունները հաշվի առնելը թույլ է տալիս ձևավորել գյուղական զբոսաշրջության զարգացման ավելի կայուն մոտեցում:

Ատենախոսության **հավելվածում** ներկայացված են 17 աղյուսակ, որոնք պարունակում են տեսական և էմպիրիկ հետազոտությունների լրացուցիչ նյութեր: Դրանք արտացոլում են ուսումնասիրված խնդրի տարբեր ասպեկտները, փորձագետների հարցումների և գյուղական համայնքների բնակիչների հարցումների արդյունքները, ինչպես նաև վիճակագրական տվյալների վերլուծության նյութերը: Հավելվածում ներկայացված աղյուսակները լրացնում են ավարտական մասի հիմնական դրույթները և օգտագործվում են աշխատանքի համապատասխան բաժիններում:

Ատենախոսության հիմնական դրույթներն արտացոլված են հեղինակի հետևյալ հոդվածներում.

1. Саакян И.А. «Проблемы и перспективы развития туризма в Лорийской области Республики Армения» // Научная мысль. № 1 (31), Т.7, 2019, с. 131-132.
2. Саакян И.А. «Влияние пандемии COVID-19 на туристическую сферу Республики Армения» // Вестник ГГНТУ. Гуманитарные и социально-экономические науки. том XVI, № 3 (21), 2020, С. 45-48.
3. Саакян И.А. «Влияние сферы туризма на сельские общины (на примере Республики Армения)» // Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. №4 (124), 2020, с. 139-141.
4. Saakyan I. “Current experience and actual issues of development of tourism in the Republic of Armenia” // Sciences of Europe. Vol. 5, № 51, 2020, p. 71-74.
5. Саакян И.А. «Проблемы и предпосылки развития сферы туризма в Республике Армения» // Государство будущего: актуальные проблемы социально-экономического и политико-правового развития. Сборник статей V Международной научно-практической конференции, посвящённой 75-летию Победы в Великой Отечественной войне (21 мая). 2020, с. 288-290.

6. Saakyan A., Saakyan I. “Influence of media on the Tourism Sector of the Republic of Armenia During the COVID-19 Pandemic” // „Zatruta studnia”? Media w czasach pandemii COVID-19. 2021, p. 363-374.

7. Bystriantsev S., Bagandova E., Yeghiazaryan S., Bystriantsev P., Pleshkov E., Saakyan I. “The Traits of Social Ideal in Russian Philosophy of the XIX Century” // WISDOM. Vol. 17, No. 1, 2021, p. 205-211.

8. Саакян А.К. Саакян И.А. «Развитие религиозного туризма в Армении как составляющей части историко-культурного наследия на современном этапе» // Туризм и образовательные технологии в цифровой экономике. Сборник научных трудов по материалам VI Международной научно-практической конференции (25-26 ноября). 2021, с. 281-286.

9. Саакян И. А. «Влияние туризма на сельские общины Республики Армения: социокультурные аспекты» // Наследие веков. № 4(36), 2023, с. 108–117.

10. Саакян И.А. «Возможности развития туристического бизнеса в Гегаркуникской области Республики Армения» // Сборник материалов международной студенческой конференции Гаварского государственного университета (4 апреля). 2025, с. 607-613.

СААКЯН ИШХАН АРМЕНОВИЧ

СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В СЕЛЬСКИХ ОБЩИНАХ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.01 - «Методология социологических исследований, теории, социальные технологии и процессы».

Защита диссертации состоится 23 декабря 2026 г. в 15:00 на заседании Специализированного совета философии и социологии 013 КВОН РА, по адресу: 0025, г. Ереван, ул. Абовяна 52а, Ереванский государственный университет.

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящена социологическому анализу социальных аспектов развития туризма в сельских общинах и трансформации сельских сообществ в Республике Армения. Актуальность темы определяется возрастающей ролью туризма в диверсификации сельской экономики Армении (создание новых рабочих мест и возможностей для предпринимательства), влиянием на социальные отношения, культурные практики и местную идентичность. Также развитие туристической деятельности не всегда обеспечивает равномерное распределение выгод и активное участие местных жителей. Утверждается, что необходимо изучить социальные условия, определяющие готовность сельских сообществ к туристической деятельности.

Объектом исследования являются сельские общины Республики Армения как социальные, культурные и экономические системы, находящиеся под влиянием туристической деятельности. Предметом исследования являются социальные аспекты трансформации (изменения в занятости, предпринимательской и общественной активности, социальном взаимодействии, культурной практике, миграционных настроениях населения), связанные с развитием туризма. Целью работы является систематизация оценки социальных аспектов развития туризма в сельских сообществах Армении; определение организационно-экономических и институциональных условий для его развития; разработка рекомендаций.

Теоретической основой исследования являются принципы социологии туризма, концепции сельского сообщества и социального капитала; работы Ф. Тённиса, Р. Редфилда, Д. МакКаннелла, П. Бурдье, Дж. Урри, Э. Коэна и других исследователей. Эмпирической базой исследования являются 15 экспертных интервью с членами Комитета по туризму Республики Армения, представителями туристических компаний и практикующими гидами и 50 углубленных интервью с жителями десяти сельских сообществ. Исследование охватило пять туристически активных сообществ (в селах Гарни, Арени, Енокаван, Татев и Бюракан) и пять сообществ с низкой туристической активностью (в селах Мецаван, Каренис, Шнох, Нор Ерзнка и Норатус). Также были проанализированы региональные статистические данные за 2019-2024 годы.

Научная новизна исследования заключается в разработке и операционализации концепции социальной готовности сельского сообщества к развитию туризма. Она понимается как совокупность пяти взаимосвязанных компонентов (межличностное доверие, вовлеченность жителей в жизнь сообщества, культурная открытость, предпринимательская инициатива и готовность к взаимодействию с внешней социальной средой). С помощью этой концепции можно оценить не только наличие ресурсов и инфраструктуры для развития туризма, но и социальные возможности сообщества для участия в туристической деятельности. Согласно экспертному исследованию были выявлены основные положительные эффекты туризма: развитие местной экономики, создание рабочих мест, расширение социальных контактов и интерес к культурному наследию. Также были установлены риски коммерциализации традиций, конфликты между ожиданиями туристов и жителей и недостаточная профессиональная и языковая подготовка населения.

Сравнительный анализ интервью с жителями показал, что в туристически активных сообществах компоненты социальной готовности выражены более ярко (высокая предпринимательская и общественная активность, более широкие возможности занятости, взаимодействие с внешней социальной средой). Но культурная открытость не всегда означает утрату местной идентичности: иногда традиционные практики сосуществуют с новыми формами культурного и экономического взаимодействия. В нескольких регионах Армении региональная статистика показала рост инфраструктуры для туризма, занятости и доходов гостиничного сектора. При сравнении показателей туризма с уровнями бедности не обнаружено четкой корреляции между развитием туризма и снижением уровня бедности. Это означает, что социально-экономические эффекты туристической деятельности зависят не только от туристического потока, но и от возможностей местного населения (человеческий капитал), уровня человеческого капитала и вовлеченности местного населения в эту деятельность.

Исследование выявило взаимосвязь между вовлеченностью населения в туризм и развитием социального капитала в сельских сообществах: в сельских общинах с развитым туризмом жители больше участвуют в благоустройстве, организуются культурные мероприятия, они взаимодействуют с соседями и доверяют друг другу. Этот процесс имеет двусторонний характер - социальное доверие и способность к совместным действиям создают условия для развития туризма; туристическая деятельность расширяет возможности для социальных контактов и коллективных инициатив.

Также было установлено, что туристическая привлекательность территории не всегда означает, что она может обеспечить устойчивый социально-экономический эффект для местного населения: инфраструктура, транспортная доступность, предпринимательские инициативы и профессиональные компетенции не позволяют использовать доступные природные и культурные ресурсы. Развитие туризма сопровождается противоречиями между экономическим использованием культурного наследия и сохранением его значимости для сообщества.

Результаты исследования подтверждают гипотезу о том, что более высокая социальная готовность расширяет возможности сельских сообществ для участия в туристической деятельности. Практическая значимость работы заключается в том, что результаты могут быть использованы для разработки региональных программ развития сельского туризма, образовательных проектов, мер поддержки малого бизнеса и механизмов вовлечения местных жителей в процесс принятия решений.

В заключение, сельские сообщества не должны рассматриваться только как места, где может быть размещена туристическая инфраструктура, но и как независимые участники развития туризма, чья социальная готовность и активность определяют устойчивость и эффективность этого процесса.

SAAKYAN ISHKHAN

SOCIAL ASPECTS OF TOURISM DEVELOPMENT IN RURAL COMMUNITIES OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

Dissertation submitted for receiving academic degree of the candidate of sociology under the speciality 22.00.01 – "Methodology of sociological research, theories, social technologies and processes".

The public defence of the dissertation will take place on 23rd of December, 2026, at 15:00 at the session of HESC "Philosophy and Sociology", Specialized Council 013 based in Yerevan State University. Address: 52a Abovyan str., Yerevan, 0025, RA, YSU.

SUMMARY

The dissertation is devoted to a sociological analysis of the social aspects of tourism development in rural communities and the transformation of rural communities in the Republic of Armenia. The relevance of the topic is determined by the growing role of tourism in diversifying Armenia's rural economy (through the creation of new jobs and entrepreneurial opportunities), as well as its impact on social relations, cultural practices, and local identity. At the same time, the development of tourism does not always ensure an equitable distribution of benefits or the active participation of local residents. It is argued that the social conditions determining the readiness of rural communities to engage in tourism activities need to be examined.

The object of the study is the rural communities of the Republic of Armenia as social, cultural, and economic systems affected by tourism activities. The subject of the study is the social aspects of transformation (changes in employment, entrepreneurial and civic engagement, social interaction, cultural practices, and migration attitudes among the population) associated with tourism development. The aim of the dissertation is to systematize the assessment of the social aspects of tourism development in rural communities in Armenia, identify the organizational, economic, and institutional conditions necessary for its development, and formulate recommendations.

The theoretical foundation of the study consists of the principles of the sociology of tourism and the concepts of rural community and social capital, as well as the works of F. Tönnies, R. Redfield, D. MacCannell, P. Bourdieu, J. Urry, E. Cohen, and other scholars. The empirical basis of the study comprises 15 expert interviews with members of the Tourism Committee of the Republic of Armenia, representatives of tourism companies, and practicing tour guides, as well as 50 in-depth interviews with residents of ten rural communities. The study covered five communities with high levels of tourism activity (the villages of Garni, Areni, Yenokavan, Tatev, and Byurakan) and five communities with low levels of tourism activity (the villages of Metsavan, Karenis, Shnogh, Nor Yerznka, and Noratus). Regional statistical data for 2019–2024 were also analyzed.

The scientific novelty of the study lies in the development and operationalization of the concept of a rural community's social readiness for tourism development. This concept is understood as a combination of five interrelated components: interpersonal trust, residents' involvement in community life, cultural openness, entrepreneurial initiative, and readiness to interact with the external social environment. This concept makes it possible to assess not only the availability of resources and infrastructure for tourism development, but also a community's social capacity to participate in tourism activities. The expert study identified the main positive effects of tourism, including local economic development, job creation, expanded social contacts, and increased interest in cultural heritage. It also identified risks such as the commercialization of traditions, conflicts between tourists' and residents' expectations, and insufficient professional and language skills among the local population.

A comparative analysis of interviews with residents showed that the components of social readiness are more pronounced in communities with high levels of tourism activity, as reflected in greater entrepreneurial and civic engagement, broader employment opportunities, and interaction with the external social environment. However, cultural openness does not necessarily imply the loss of local identity: in some cases, traditional practices coexist with new forms of cultural and economic interaction. In several regions of Armenia, regional statistics showed growth in tourism infrastructure, employment, and hotel-sector revenues. A comparison of tourism indicators with poverty levels revealed no clear correlation between tourism development and poverty reduction. This suggests that the socioeconomic effects of tourism activities depend not only on tourist flows but also on the opportunities available to the local population (human capital), the level of human capital, and the extent of local residents' involvement in these activities.

The study revealed a relationship between local residents' involvement in tourism and the development of social capital in rural communities. In communities with well-developed tourism, residents are more actively involved in community improvement initiatives, cultural events are organized more frequently, and people interact more closely with their neighbors and demonstrate higher levels of mutual trust. This process is two-way: social trust and the capacity for collective action create favorable conditions for tourism development, while tourism activities expand opportunities for social interaction and collective initiatives.

The study also found that a territory's tourism appeal does not necessarily translate into sustainable socio-economic benefits for the local population. Deficiencies in infrastructure, transport accessibility, entrepreneurial initiative, and professional skills may limit the effective use of available natural and cultural resources. Furthermore, tourism development is accompanied by tensions between the economic exploitation of cultural heritage and the preservation of its significance for the local community.

The findings confirm the hypothesis that a higher level of social readiness expands the opportunities for rural communities to participate in tourism activities. The practical significance of the study lies in the potential use of its findings in developing regional rural

tourism programs, educational projects, small-business support measures, and mechanisms for involving local residents in decision-making processes.

In conclusion, rural communities should not be viewed merely as places where tourism infrastructure can be established, but also as independent stakeholders in tourism development, whose social readiness and engagement determine the sustainability and effectiveness of this process.

